

УДК 930(470)"20":[94:305-055.2(100)"1939/1945"]
DOI: 10.26661/swfh-2017-49-042

I. I. Суховерська

ОБРАЗ ЖІНКИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті охарактеризовано найважливіші тенденції специфіки вивчення історії жінки в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії, визначено головні ідеї та методи дослідження, окреслено обставини, які впливали на процес історичного дослідження та його результати, зокрема вплив державної політики пам'яті Росії, розглянуто зміни, які відбулися у вивченні жіночої історії Другої світової війни. Певну увагу зосереджено на аналізі перспективи наукових розвідок у цьому сегменті фундаментальних досліджень.

Ключові слова: сучасна російська історіографія, Друга світова війна, жіноча історія, гендерні дослідження, державна політика пам'яті.

Вивчення історії Другої світової війни посіло чільне місце у сучасній російській історіографії, що засвідчує величезна кількість наукових розвідок на дану тематику. У наукових дослідженнях, присвячених подіям Другої світової війни російські історики розкривають різноманітні аспекти військового протистояння. Однак більш активно вони обговорюють причини й передумови війни Німеччини з СРСР, становище економіки Радянського Союзу в роки війни, хід бойових дій під час конкретних битв, де перемогу здобув СРСР, причини поразки Німеччини у війні, партизанський рух на окупованих радянських територіях, бойову і трудову звитягу населення Радянського Союзу. Разом з тим, дослідники намагаються майже не торкатися тем, присвячених людському виміру війни, зокрема історії жінки та її значення в роки Другої світової війни. Дослідження жіночого побуту в роки Другої світової війни, участі жінок у бойових діях та їхньої місії в тилу на даному етапі російського історіописання залишилося ненаписаним, незважаючи на зростання інтересу дослідників до цієї теми в останні роки, антропологічний поворот у сучасній російській історіографії та популярність гендерних студій. Крім того, значний вплив на сучасні дослідження історії жінки в роки Другої світової війни чинить державна політика пам'яті Росії, яка зберегла радянські кліше стосовно образу жінки у роки війни і адаптувала їх до нових суспільних реалій, сформувавши певне ідеологічне замовлення на історичні студії, присвячені жіночій історії в роки Другої світової війни.

Російська історіографія накопичила значний досвід у вивченні проблеми ролі жінки в роки Другої світової війни, не зважаючи на зазначені труднощі у дослідженні цієї проблеми. Дослідженням долі жінки в роки війни займаються російські історики Н. Барсукова, Н. Петрова, О. Ніконова, О. Будницький, В. Крилов, Н. Кірсанов, Г. Кривошеев та інші, які використовують дослідження радянської історіографії та аналізують історіографічні здобутки та методологічні підходи зарубіжних колег. Вони детально вивчили такі аспекти проблеми, як причини залучення державою жінок до захисту батьківщини, масштаби мобілізації і порядок проходження ними служби у війську. Однак поза увагою дослідників залишилися побутовий та морально-психологічний аспекти досліджуваної проблеми, тобто характеристика облаштування жінок в армії, їхні почуття, емоційні переживання, взаємини з чоловіками, ставлення суспільства до служби жінок в армії. Багато публікацій, присвячених цим питанням, представлені лише у вигляді тез і невеликих статей з однобічною подачею матеріалу.

Мета статті – охарактеризувати найважливіші тенденції наукового дослідження проблеми ролі жінки в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії та простежити зміни, які відбулися у трактуванні її образу російськими істориками, визначити вплив державної політики пам'яті Росії, радянської та західноєвропейської історіографії на процес її створення.

Сучасна російська історіографія Другої світової війни характеризується методологічним плюралізмом та намаганням синтезувати досягнення російської та зарубіжної історіографії, розширенням проблемного поля та джерельної бази дослідження завдяки пошуку російськими науковцями нових теоретичних та концептуально-методологічних засад, впровадженню гуманістичного та антропоцентричного підходів, "архівній революції", збагаченню російської історичної науки надбаннями світової історіографії. Разом з тим, усі зазначені зміни у дослідженні історії Другої світової війни не торкнулися жіночої проблематики, дослідження якої надалі залишаються історіографічним дефіцитом через адаптовану радянську модель зображення образу жінки в роки Другої світової війни сучасною російською історичною наукою, суб'єктивний характер мемуарних джерел, створених через десятиліття після завершення війни, архівну політику влади щодо жіночої проблематики, своєрідне застосування російською історіографією гендерних підходів та проблему функціонування у двох різних вимірах жіночих спогадів про війну та офіційної політики пам'яті.

"Культурний поворот" 1990-х років, що торкнувся військової історії, розбудив інтерес до "жіночої теми" вже в рамках дослідження феномену війни як досвіду різних соціальних та етнічних груп суспільства. Гендерні аспекти історії воєн стали все частіше привертати увагу російських дослідників, в яких акцент поступово зміщувався на історію жіночого досвіду війни, вивчення жіночих моделей пам'яті про війну та державної політики стосовно жіночого військового минулого, проблеми конструкції і деконструкції жіночих військових образів, аналіз особливостей жіночої військової психології і жіночої поведінки [1, с. 2].

Образ жінки в роки Другої світової війни у зображенні сучасної російської історіографії повністю сформувався за радянським взірцем, в якому значну роль відіграла державна політика пам'яті. Уже в роки

Другої світової війни методами офіційної пропаганди став формуватися образ жінки-героїні, прототипом якої найчастіше була партизанка або санітарка [2, с.11]. Цей образ мав досить опосередковане відношення до жіночої військової повсякденності, жіночого сприйняття війни і жіночого героїзму [3, с.15]. До того ж він став домінуючою гендерною репрезентацією військового часу, яка закріпилася ще під час Другої світової війни в зображеннях жінки на плакатах, у літературі, пісенній творчості та пресі, де акцент сфокусований на образі Батьківщини-матері – жінки старшого віку, яка своєю героїчною працею наближає перемогу.

Чимало російських істориків вважають точкою відліку в політиці пам'яті радянського керівництва стосовно жіночої візії війни промову голови президії Верховної Ради М. Калініна у липні 1945 р., де він рекомендував демобілізованим жінкам не хвалитися своїми військовими досягненнями, перетворивши жінок, які брали безпосередню участь у військових діях на "фігури замовчування"[2, с. 11]. Така позиція радянського керівництва отримала відгомін, як у суспільному житті (жінки були змушені приховувати своє військове минуле заради налагодження "нормального" життя), так і у історичній науці (у результаті психологічної травми військового часу та повоєнної політики влади учасниці бойових дій виявилися в стресовій ситуації і навіть через багато років не хотіли згадувати про війну, що стало на заваді фахового дослідження жіночої проблематики)[4, с. 27].

Жінки-учасниці бойових дій були включені до офіційної історичної пам'яті про Другу світову війну лише в епоху Л. Брежнєва, коли в СРСР вперше "жіноча" пам'ять про війну отримала право на життя завдяки запровадженню вихідного дня 8 березня 1965 р., приуроченого до 20-річчя перемоги у Великій Вітчизняній війні. З цього часу у цей день офіційно вшановували всіх радянських жінок та жінок-ветеранів війни за їхні "досягнення в справі комуністичного будівництва" і "захисту Батьківщини". Таким чином, жінки на державному рівні були включені в меморіальну культуру війни. Залучення жінок до меморіальної культури посприяло появі першого історичного дослідження В. Мурманцевої, присвяченого жінкам у Другій світовій війні, де легітимізувалась жіноча історія війни та сформувався "образ жінки-бійця з гвинтівкою в руках, яка буде жити в пам'яті як світлий приклад самовідданості і патріотизму" [5, с. 262]. Крім того, протягом майже двох десятиліть радянський кінематограф поповнився безліччю кінокартин різних жанрів, в яких тема жінки на війні була центральною або розвивалася паралельно з головною, де залишалось місце для неформального жіночого погляду на війну. Завдяки популярності кінематографа, цей погляд поступово "вплітався" в колективну радянську пам'ять про Другу світову війну та історичну науку, що засвідчує поява книги жіночих спогадів про війну С. Алексієвіч, яка стала першою репрезентацією альтернативної пам'яті про жінок в роки Другої світової війни [6].

Значний вплив на дослідження жіночої проблематики війни мали комеморативні практики, пов'язані з найбільш поширеними за радянських часів зустрічами та вечорами ветеранів, на яких вони ділилися своїми спогадами. Ця форма комеморативних практик була перетворена в ритуал, що повторювався з року в рік в дні ювілеїв і свят, та надавав можливість презентації альтернативних моделей спогадів про Другу світову війну, які мали значний вплив на історичну науку, оскільки історики отримали змогу збирати свідчення очевидців та трансформувати індивідуальні спогади у комплексні історичні студії[7, с. 265].

К. Шайде продемонструвала значення подібної трансформації індивідуальних спогадів під впливом офіційної культури пам'яті на прикладі діяльності М. Чечневої, льотчиці 46-го гвардійського жіночого полку нічних бомбардувальників, яка написала дисертацію, присвячену участі жінок у Другій світовій війні, де "дистанціювалася від культури пам'яті критичного спрямування" [1, с. 3]. Після поширення цього дослідження увагу вчених привернули жіночі авіаційні підрозділи Червоної армії, а саме: 46-й гвардійський полк нічних бомбардувальників, 586-й жіночий винищувальний полк та інші. Історія радянських льотчиць знайшла відображення в низці спеціальних досліджень і публікацій [8, с. 15]. Втім, спогади інших льотчиць, які близькі до зразків тлумачень і сприйняття війни офіційною політикою пам'яті, зумовили ідеологічну зумовленість історичних досліджень, оскільки ці жінки представляли собою своєрідну еліту серед жінок, мобілізованих на захист СРСР, саме тому деякі сторони військової повсякденності були їм невідомі. Для жінок партизанок, в'язнів гетто і концтаборів, мешканок окупованих територій, підпільниць жіночий досвід війни передбачав зовсім інші реалії: важкі випадки дискримінації за статевою або національною ознакою, сексуальні переслідування, зґвалтування, тортури, голод та голодна смерть близьких і рідних. Саме тому, враховуючи травматичність такого досвіду і відсутності державних заходів з психологічної адаптації жінок, в переважній більшості жіночі спогади про війну залишилися неартикульованими, строкатими та контраверсійними [2, с. 12].

Після розпаду Радянського Союзу російська влада здійснила спробу зберегти героїчний образ Другої світової війни, що спровокувало забуття жіночих спогадів про війну, які так і не стали предметом обговорення. Свідченням цього виступило "переписування" історії З. Космодем'янської, яке не тільки не призвело до наукової дискусії, а й викликало спробу реставрувати однобічний погляд на жіночий досвід у війні [9, с.78].

Альтернативне дослідження історії жінки в роки Другої світової війни було порушено відносно недавно завдяки проектам Центру усної історії Європейського університету в Санкт-Петербурзі, присвячених індивідуальній та колективній пам'яті про облогу Ленінграда [10, с. 59]. У 2003 р. під час презентації перших результатів проекту були організовані виставки основних символів, в яких можна простежити альтернативний погляд на жіночу історію в роки війни. Жіночі спогади про війну сьогодні можна знайти на російських веб-сторінках музеїв та наукових установ, в збірниках регіональних архівів і наукових виданнях. Однак варто зауважити, що поки що ці альтернативні спогади фрагментарні і розпорошені. Масштаби "віртуальних" зібрань документів на пострадянському просторі ще не можна порівнювати з розмахом презентації "жіночої" пам'яті про війну у західноєвропейських країнах. Поки що спогади жінок про війну

знайшли своє відображення у збірниках спогадів, документальному кіно та Інтернет-публікаціях. Неоднозначним є сприйняття цих спогадів російським суспільством, що можна простежити на прикладі відгуків на виставку “Злочини вермахту. Аспекти війни на знищення, 1941-1944”, на якій історію жінок на війні, зображено як історію жертв вермахту на окупованих територіях [7, с. 266].

Таким чином, жіночі спогади про війну поки що залишаються саме окремими спогадами, не перетворюючись на колективну пам'ять. Друга світова війна залишилася в пам'яті російського суспільства війною, у якій не було “жіночого обличчя”. На думку російської дослідниці О. Ніконової, майже мільйонна армія жінок, які брали участь в бойових діях, в офіційній меморіальній культурі “розчинилася”, перетворившись в невидимих солдатів великої війни, а героїчні репрезентації мужніх жінок-партизанок не можуть адекватно передати всю повноту жіночої військової повсякденності. Гостроти цього питання додає міф про Велику Вітчизняну війну та перемогу у ній, в якому немає місця для жіночого погляду на війну та альтернативних моделей інтерпретації військового досвіду [7, с. 266]. Сучасна російська влада, дотримуючись радянської традиції, продовжує берегти свої військові “таємниці” від істориків. Свідченням цього є тенденції, пов'язані з архівної політикою і позицією адміністрації військових архівів в Росії, в яких повільно і неохоче розсекречувались матеріали, що стосуються війни. За таких обставин дослідники змушені працювати переважно з опублікованими документами, джерелами мемуарного характеру радянського періоду та матеріалами, зібраними методами усної історії. Науковий аналіз таких особистих свідчень доволі суб'єктивний, оскільки його ускладнює той факт що жіночі спогади виникли через багато років після завершення описуваних подій і тому потребують особливо обережного ставлення та наукової критики [11, с. 18].

Ще однією проблемою у дослідженні історії жінки в роки Другої світової війни є особливості застосування методологічних підходів сучасною російською історіографією. У 1980-х роках у рамках історії жінки виник новий дослідницький напрям – гендерний підхід, який підкреслює соціальний характер нерівності між статями. Цей підхід застосували російські історики до дослідження з історії Другої світової війни, частково присвяченому становищу жінки в німецьких концтаборах та партизанських загонах. Однак можливості цього підходу у сучасній російській історіографії нереалізовані повною мірою. Більшість російських дослідників застосовують гендерний підхід у дусі традиційної історії жінки. Їх автори розкривають звичні сюжети, підраховувавши загальну кількість жінок, працюючих в тилу і воюючих на фронті, наводячи приклади їхнього героїзму [12, с. 9]. Крім того, вивчення теми участі радянських жінок у Другій світовій війні за допомогою методик гендерних досліджень неминуче фокусує увагу на проблемі “сумісності” жінки і війни. Радянська і російська історіографія довгий час виходила з традиційних уявлень про взаємини статей, згідно з якими жінка вважалася непридатній для війни насамперед через своїх психологічні та фізичні особливості. Цей підхід був сформульований в назві книги С. Алексєвич “У війни - не жіноче обличчя” [6].

Сьогодні низка російських дослідників намагаються зруйнувати сформований історіографічний шаблон. Деякі з них показують Другу світову війну в тривалій історичній ретроспективі, протягом якої російські жінки так чи інакше брали участь у захисті держави, формуючи власні зразки поведінки на випадок збройного конфлікту [13, с. 86]. Їхні опоненти аналізують жіночу участь у війні в контексті формування нової радянської ідентичності, пов'язуючи війну з утвердженням цієї ідентичності і подоланням не тільки традиціоналістських гендерних уявлень і репрезентацій, а й жіночої тілесності [14, с. 206-207].

У сучасній російській історіографії, не зважаючи на ідеологічну зумовленість історичних досліджень та радянські кліше, образ жінки у воєнні роки все ж зазнав змін. Російські історики звернули увагу на те, що однією з особливостей Другої світової війни була небачене залучення в збройний конфлікт цивільного населення, в тому числі жінок, зокрема безперечним лідером за масштабами жіночої участі у війні виявився Радянський Союз. Жінки замінили чоловіків, які пішли на фронт на виробництві та становили основу медичного персоналу військових госпіталів. Вони виконували допоміжні роботи в діючій армії, входили до складу партизанських загонів і воювали нарівні з чоловіками на передовій. Червона армія була першою європейською армією ХХ століття, яка включала в себе окремі жіночі бойові підрозділи на регулярній основі. Не дивно, що найбільш досліджуваними питаннями у жіночій проблематиці стали чисельність жінок у складі армії та проблема мобілізації жінок [15, с. 172].

Офіційна статистика російської історіографії визначила загальну чисельність жінок, втягнутих в бойові дії на боці СРСР, яка складає 800 000 осіб, тобто жінки склали приблизно 8% особового складу Червоної армії [2, с. 11-12; 15, с. 256]. Н. Барсукова зауважила, що пік мобілізації жінок до армії припадає на 1942 р., коли було мобілізовано на військову службу 235 025 жінок, що складало 47,9% загальної чисельності жінок, призваних в роки війни [16, с. 11]. Однак ця цифра є лише неаргументованою констатацією факту, оскільки досі російським історикам невідомі співвідношення вільнонайманих і військовослужбовців, добровольців і мобілізованих, їх соціальний, освітній, національний склад та сімейний стан [2, с. 11-12]. Офіційна статистика не виділила жінок в особливу групу під час підрахунку військових втрат та замовчувала кількість поранених жінок та жінок-інвалідів. Настільки ж “закритою” є тема участі жінок в партизанському русі, хоча їхня чисельність була чималою. Питома вага жінок в партизанських з'єднаннях на окупованій території досягла 9,8% (приблизно 28 500 осіб) [17, с. 66]. Н. Петрова підраховувала також чисельність жінок у медичних службах, зокрема вона вказала, що в роки війни завдяки організації Червоного Хреста здобули медичну освіту та прийшли на службу 300 тис. медичних сестер, 300 тис. санітарок та понад 500 тис. санітарних дружинниць. Історики звертають увагу на те, що на значну частку жінок у лавах армії вказують нагороди та ордени, зокрема 200 жінок-учасниць бойових дій були нагороджені орденами Слави II та III ступенів, 4 жінки стали повними Кавалерами Слави, понад 150 тис. жінок були нагороджені орденами та медалями Радянського Союзу [18, с. 95].

Залучення жінок до бойових дій в роки Другої світової війни спровокувало у сучасній російській історіографії дискусію стосовно мотивів мобілізації жінок. В епіцентрі дискусії опинилися питання, поставлені сучасною російською історіографією, але не дозволені державною політикою пам'яті, а саме: співвідношення волонтерства та примусу, політичного контролю і національної самосвідомості, пасивної участі і героїчної жертвовності в ході війни і роль цих факторів у перемозі, серед яких приклад жіночої участі у Другій світовій війні виступив особливо цікавим. Це пов'язано з тим, що жінки в СРСР не були військовозобов'язаними, хоча військове законодавство СРСР передбачало в разі необхідності обов'язкове залучення жінок до лав Червоної армії для проходження служби у допоміжних військах [19, с. 119]. О. Ніконова підкреслила, що мобілізація жінок, проведена в СРСР, не розходилися з принципами, декларованими ще до війни, оскільки згідно з цими принципами та уявленням про майбутню війну, жіночу участь в захисті вітчизни було обмежено службою у допоміжних і тилових військах, організацією протиповітряної оборони і роботою на виробництві, але у зазначені рамки не вписувався феномен жіночого волонтерства. Саме жінки-добровольці зазвичай представляли для дослідників основну проблему, змушуючи дошкуватися до мотивів, через які вони відправлялися на фронт виконувати "чоловічу роботу" [7, с. 267]. На думку багатьох російських істориків, саме колосальні втрати радянських військ на початковому етапі війни привели до того, що в 1942 році в СРСР була проведена масова мобілізація жінок на службу в діючу армію і в тиллові з'єднання. Тільки на підставі трьох наказів наркома оборони Й. Сталіна від квітня та жовтня 1942 року, порівняно недавно розсекречених і опублікованих в Росії, підлягали мобілізації 120 000 жінок, а за мобілізації ЦК ВЛКСМ на військову службу були призвані близько 500 000 дівчат, 70% яких служили в діючій армії. У 1941 році був оголошений наказ про мобілізацію всіх службовців в армії на добровільній основі, а в травні 1942 р. – кадрових і вільнонайманих службовців цивільного повітряного флоту, де також знаходилося чимало жінок [20, с. 15]. Російські історики звертають особливу увагу на те, що мобілізаційна політика радянського керівництва піддається історичній реконструкції на відміну від реакція жінок на мобілізацію, яка залишилась невідомою, але могла б найоб'єктивніше визначити мотиви жіночої служби.

Аналіз мотивів жінок добровільно вирушили на фронт, проведений сучасними російськими істориками на основі джерельного матеріалу, продемонстрував їхню класифікаційну різноманітність, зумовлену особливостями діяльності жінки в роки війни. Для жінок воїнів головним мотивом було прагнення помститися за загиблих родичів або чоловіка чи бажання наслідувати приклад батьків [21, с.15]. Інший комплекс мотивів сконструйований дослідниками на основі аналізу спогадів жінок, які воювали в партизанських загонах, оскільки вчинками жінок, що опинилися на окупованих територіях, найчастіше керували почуття самозбереження, прагнення вижити. Збереглися у сучасній російській історіографії мотиви, сконструйовані радянським патріотичним дискурсом післявоєнного періоду, а саме: саморефлексія комсомолок, мобілізованих ЦК ВЛКСМ для боротьби з ворогом по той бік фронту, наповнена патріотичними образами і емоціями [22, с. 18].

Надзвичайно складними та неоднозначними проблемами у дослідженні історії жінки в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії постали дослідження військового повсякдення жінок та їхньої демобілізації. Сучасні російські історики звернули увагу на те, що, мобілізувавши патріотично налаштованих жінок, влада виявилася абсолютно не готова інкорпорувати їх в армійський організм. Саме тому жінки виявлялися один на один з фронтової повсякденністю – не дуже зручною військовою формою, відсутністю жіночих засобів гігієни, необхідністю спільного проживання з чоловіками, дефіцитом медичного обслуговування [23, с. 30]. О. Будницький, проаналізувавши художню літературу воєнного часу та мемуари жінок-учасниць бойових дій, виділив у дослідженні жіночого побуту в роки Другої світової війни проблему сексуального насильства, якого жінки зазнавали на фронті та в тилу. Радянська історіографія наклала табу на дослідження насильства над жінками в роки війни, а сучасна російська історіографія намагалась його подолати шляхом однобічного висвітлення долі жіноцтва під час німецької окупації, зробивши особливий акцент на злочинах солдатів вермахту. Натомість поза увагою істориків залишилась тема насильства, якого зазнавали жінки у лавах Червоної армії [24, с. 406].

З дискурсу сучасної російської історіографії також випала проблема демобілізації жінок, оскільки, жінки отримали у суспільстві неочікуване сприйняття та тавро "колишніх "військово-польових дружин", бойові заслуги яких принизливо трансформувалися в обивательському сприйнятті "за статеві заслуги". Російським історикам так і не вдалось на сучасному етапі історіописання дослідити сприйняття суспільством демобілізованих жінок, процес їхньої адаптації до цивільного життя та його результат, не зважаючи на його вагомe значення у дослідженні жіночої візії війни [18, с. 97].

Отже, результати сучасних історичних досліджень російських істориків засвідчили, що сучасні офіційні інтерпретації Другої світової війни демонструють наявність міцного зв'язку образу жінки, сконструйованого сучасною російською історіографією, з образами і міфами радянського часу. Однак проблема ролі жінки в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії залишилася до кінця незрозумілою, оскільки російські історики не звернули належної уваги на умови військового протистояння, а продовжують займатися моралізуванням та публіцистикою, не застосовуючи до розгляду питань жіночої історії принципу історизму. Принцип історизму у російських істориків проявився тільки через моральний погляд радянського взірця на історію жінки в роки Другої світової війни, за якого оцінки вчинків радянської людини розглянуто з позиції людей зразка 1941-1945 рр. Саме тому дослідження історії жінки в роки Другої світової війни виявило емпіричну та методологічну слабкість сучасної російської історіографії, яка не готова відмовитися від морально-етичних оцінок і категорій. Однак розгляд головних питань та окремих аспектів проблеми ролі жіноцтва в роки Другої світової війни переконав в наявності суттєвих позитивних зрушень у її дослідженнях,

в яких історики намагались сформуванати аргументовану картину місця, ролі і значення жінок в подіях і процесах воєнного часу, її побут та сприйняття радянським суспільством. Проте, аналізуючи російську історіографію та її взаємодію з державною політикою пам'яті, необхідно зауважити, що тема Другої світової війни залишається на контролі держави, яка впливає на повноцінний розвиток російської історіографії, адаптуючи до нових реалій радянські оцінки, що обмежує повноцінний розвиток російської історіографії, звужуючи можливості наукової діяльності та вивчення жіночої історії.

Джерела та література

1. Шайде К. Коллективные и индивидуальные модели памяти о "Великой Отечественной войне" (1941-1945 гг.) / К. Шайде // *Ab imperio*. – 2004. – №3. – С. 1- 26.
2. Физелер Б. Женщины на войне: ненаписанная история / Б. Физелер // *Mascha + Nina + Katjuscha: Frauen in der Roten Armee 1941 - 1945*. – Berlin, 2002. – S. 11-12.
3. Сенявская Е. Психология войны в XX в.: Исторический опыт России / Е. Сенявская. – М., 1999.
4. Вашурина З. Женщины на военной службе / З. Вашурина // *Армия в социально-политических отношениях трансформирующегося российского общества: материалы к конференции*. – М., 2000.
5. Мурманцева В. Советские женщины в Великой Отечественной войне / В. Мурманцева. – М., 1987.
6. Алексеевич С. У войны - не женское лицо / С. Алексеевич. – М., 1985.
7. Никонова О. Женщины, война и "фигуры умолчания" / О. Никонова // *Неприкосновенный запас*. – 2005. – № 40-41. – С. 282-289.
8. Полунина Е. Девчонки, подружки, летчицы / Е. Полунина. – М., 2004.
9. Горинова М. Зоя Космодемьянская / М. Горинова // *Отечественная история*. – 2003. – №1. – С. 78.
10. Коровин В. Судьба женщин и немецко-фашистская оккупация / В. Коровин, А. Манжосов, А. Немцов, Н. Пожидаева // *Курский край. Научно-исторический журнал*. – 2006. – № 15-16. – С. 59-65.
11. Женщины на защите Отечества в 1941-1945 гг.: Воспоминания женщин-фронтовиков. – М., 1995.
12. Кринко Е. Современная российская историография Великой Отечественной войны: итоги двух десятилетий / Е. Кринко // *Былые годы*. – 2009. – №4. – С. 6-19.
13. Иванова Ю. Женщины на фронтах Великой Отечественной войны (документы и материалы) / Ю. Иванова. – М., 1991.
14. Гапова Е. Между войнами: женский вопрос в национальных проектах / Е. Гапова // *Социальная история: Ежегодник, 2003: Женская и гендерная история*. – М., 2003. – С. 206-207.
15. Иванова Ю. Храбрейшие из прекрасных. Женщины России в войнах / Ю. Иванова. – М.: РОССПЭН, 2002.
16. Барсукова Н. Женщины в Вооруженных силах СССР в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. / Н. Барсукова // *Омский научный вестник*. – 2012. – №5. – С. 11-13.
17. Вашурина З. Служба женщин в вооруженных силах России / З. Вашурина // *Военно-историческая антропология: Ежегодник*. М.: РОССПЭН, 2002.
18. Петрова Н. Советские женщины в годы Великой Отечественной войны / Н.Петрова // *Великая Отечественная — известная и неизвестная: историческая память и современность: материалы междунар. науч. конф. (Москва — Коломна, 6–8 мая 2015 г.)* / отв. ред.: Ю. А. Петров; Ин-т рос. истории Рос. акад. наук; Рос. ист. о-во; Китайское ист. о-во и др. — М.: [ИРИ РАН], 2015. – С. 95 – 106.
19. Мурманцева В. Женщины в солдатских шинелях / В. Мурманцева. – М., 1971.
20. Кирсанов Н. Мобилизация женщин в Красную армию в годы фашистского нашествия / Н. Кирсанов // *Военно-исторический журнал*. 2007. - № 5. - С.15-17.
21. Будко А. Женщина-воин, женщина-жертва. Организация А. Будко, Г. Грибовская // *Военно-исторический журнал*. – 2004. – №3. – С. 15.
22. Коровин В. Женщины Курской области в антифашистских добровольческих военизированных формированиях / В. Коровин, А. Манжосов, Н. Пожидаева // *Военно-исторический журнал*. 2007. – № 5. – С. 18-23.
23. Кривошеев Г. О потерях среди женщин-военнослужащих и вольнонаемного состава / Г. Кривошеев // *Военно-исторический журнал*. – 2005. – № 1. - С. 30-35.
24. Будницкий О. Мужчины и женщины в Красной Армии (1941-1945) / О. Будницкий // *Cahiers du Monde russe*. – 2011. – № 2-3. – С. 405-422.

Sukhovska I. The image of women of Second World War in modern Russian historiography

The article describes the most important trends in the specific study of the history of women during the Second World War in modern Russian historiography, identifies the key ideas and methods, outlined the circumstances that influenced the process of historical research and its results, including the impact of public policies of memory, examined changes that occurred in the study of women's history of the Second World war. Some attention is focused on the analysis of the prospects of scientific research in this segment of basic research.

Key words: *Modern Russian historiography, Second World War, women's history, gender studies, public policy memory.*